

STIELZ

september 1991

**Smidsvuur brandt binnenkort weer
op de Oude Varkensmarkt**

Nieuwe hoop voor de Vooruit

Welke panden vindt Stiel behoudenswaardig?

Redactie:

**Marja Kroef, Staalwijkstraat 15,
2313 XP Leiden, telefoon 071 - 143416**

**Uitgave: Stichting industrieel erfgoed
Leiden**

**Meermanshof 13, 2312 XK Leiden,
telefoon 071 - 141405**

**Donaties kunt u storten op
bankrekening 13.84.43.025
of girorekening 10.39.391**

Vergadering Stiel

De eerstvolgende vergadering van STIEL zal plaatsvinden op **dinsdag 24 september 1991** om 15.45 uur in het Leidse Gemeentearchief, Boisotkade 2A te Leiden. De agenda luidt:

1. Opening
2. Mededelingen
3. Verslag vergadering 4-6-1991 (zie elders in STIELZ)
4. Viering eerste lustrum STIEL (in mei 1992)
5. Inventarisatie van het STIEL-materiaal
6. Stand van zaken bedreigde panden (De "Vooruit", Parmentierpanden, Meelfabriek)
7. Terugblik Open Monumentendag 1991 en Leidse Uitdag
8. Wat verder ter tafel komt
9. Sluiting

De volgende vergadering is op **dinsdag 10 december 1991** om 19.45 uur in het Gulden Vlies, Breestraat 125 te Leiden

Inhoud

- 3 **Meelfabriek het behouden waard,
vindt minister**
- 4 **De wassen neus van de Vooruit**

Nieuwe hoop voor de Vooruit
- 6 **Welke panden
vindt Stiel beschermwaardig?**
- 8 **Korte berichten**
- 10 **Chemische fabriek Lammermarkt
niet behoudenswaardig**
- 11 **Smidsvuur brandt binnenkort weer
op de Oude Varkensmarkt**
- 14 **Kranteknipsels**

Adressen bestuursleden Stiel

Henk Budel, Buizerderf 25, 2251 MS Voorschoten, tel. 071-619659 (voorzitter)
Heiko Tjalsma, Meermanshof 13, 2312 XK Leiden, tel. 071-141405 (secretaris)
Maria Goedhart, Waldeck Pyrmontstraat 40, 2316 PE Leiden (penningmeester)
Ellen Adank, Achterzeeweg 74, 2201 EL Noordwijk, tel. 01719-19610 (tweede secretaris)
Günther Ditz, Boerhaavelaan 162, 2334 EV Leiden, tel. 071-174553 (inventarisatie, secretaris taakgroep selectie)
Marjo Smit, Kraaijerstraat 6, 2311 NR Leiden, tel. 071-130363 (commissaris materiaal)

Besluitenlijst STIEL-vergadering 4 juni 1991

1. Inzake "De Vooruit" (Korevaarstraat) zal STIEL zich met alle middelen verzetten tegen sloop daarvan en zich inspannen voor een functioneel hergebruik. STIEL wil ook proberen het verzet hiertegen zo breed mogelijk te bundelen. Getracht zal worden samen te werken in het net opgerichte **Overleg Cultureel Erfgoed Leiden**. Ook zal met de plaatselijke buurtvereniging contact gelegd worden.

2. Wat betreft "Parmentier" blijft STIEL beroep aantekenen tegen de wijziging van het bestemmingsplan, op grond waarvan het complex gesloopt zou mogen worden. Ook bestaat er ons inziens absoluut geen duidelijkheid over de besluitvorming van BenW van Leiden met betrekking tot het (niet-)plaatsen van dit pand op de gemeentelijke monumentenlijst.

3. STIEL zal participeren in de **Leidse Uitdag** (7 september a.s.) en de **Open Monumentendag 1991** (op 14 september; thema is: "Monument en Water"). Medewerking van werkgroep-leden aan deze dagen zal zeer op prijs gesteld worden (Günther Ditz, tel. 174553 of Ron Roetman, tel. 144819).

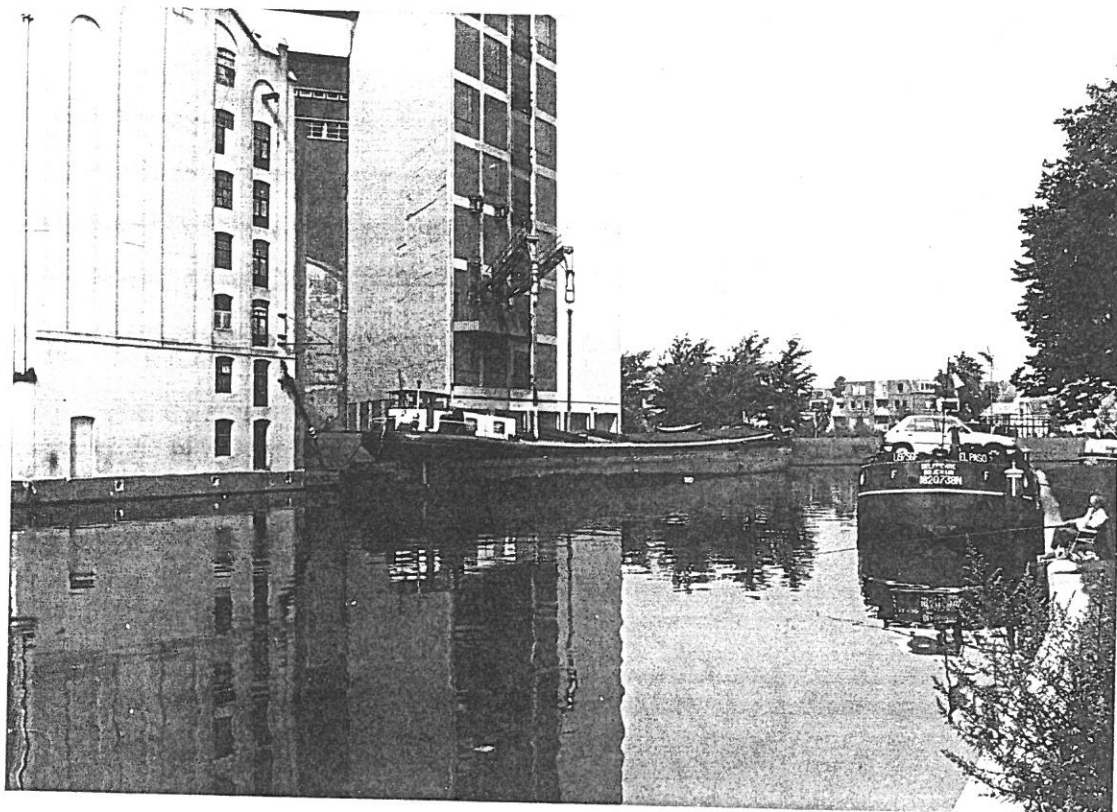
Verdere belangrijke mededelingen

* Het stichtingsbestuur van STIEL heeft in haar vergadering van 6 juli 1991 het **financiële verslag** en de **jaarrekening over 1990**, en de begroting over 1991 goedgekeurd (afgedrukt in STIELZ van februari 1991). Volgend jaar zal de vergadering van het stichtingsbestuur in het begin van het jaar plaatsvinden.

* STIEL zal zich met **Hoogheemraadschap Rijnland** gaan oriënteren over het behoud van de **Pasveersloot** in Voorschoten.

* **Leids Fabrikaat** is volledig uitverkocht (er is nog een klein voorraadjie op het Gemeentearchief en de Lakenhal). Misschien komt er nog een tweede druk.

Meelfabriek het behouden waard, vindt minister

De voormalige meelfabriek "De Sleutels" aan de Leidse Oosterkerkstraat is beschermwaardig, vindt minister D'Ancona van WVC. Toch wijst zij het verzoek van Stiel om het pand op de rijksmonumentenlijst te plaatsen, af. Want er is bij de aanvraag géén plan meegestuurd voor hergebruik van het omvangrijke pand, en er wordt op het ogenblik vrijwel niets meer op de rijkslijst geplaatst.

Een jaar geleden diende Stiel een aanvraag voor de meelfabriek in bij het ministerie van WVC. Daarop is eind juli negatief beslist. In een bijlage bij dat besluit wordt uitgebreid ingegaan op de waarde van "De Sleutels" en op het standpunt van de gemeente - die negatief adviseerde over plaatsing op de monumentenlijst.

Een veel gehoorde mening is, dat de meelfabriek "lelijk" is. De minister vindt dat een twijfelachtig standpunt: "De vraag is echter gerechtvaardigd of het criterium 'schoonheid' bij de waardering van industrieel-archeologische complexen - die immers bij uitstek cultuur- en sociaal-historische waarden vertegenwoordigen en eventueel ook nog stedenbouwkundige, bouwhistorische en technische ontwikkelingen markeren - wel zo nauwlettend getoetst mag worden en van zó doorslaggevende betekenis mag worden geacht als hier is geschied."

De minister vindt met name het ketelhuis en het silogebouw van monumentale waarde, "omdat het ketelhuis één van de vroegste toepassingen van een betonnen tongewelf in ons land bevat, en omdat het silogebouw één van de oudste nog resterende gebouwen in ons land is dat geheel - en ook zichtbaar in de architectuur - alsook in relatie tot de oorspronkelijke functie - in gewapend beton is opgetrokken." Maar ook andere delen van de fabriek zijn volgens D'Ancona interessant, bijvoorbeeld vanwe-

ge "de kenmerkende kubistische-expressionistische architectuur".

Daar komt bij dat "een complex van een dergelijke omvang, vormgeving, situering en ouderdom - mede in relatie tot de oorspronkelijke functies - tamelijk zeldzaam aan het worden is".

Het ministerie komt tot de conclusie dat het complex "zowel uit cultuurhistorisch oogpunt, alsook wegens industrieel-archeologische, historisch-stedenbouwkundige waarde en zeldzaamheidswaarde, van méér dan lokaal/regionaal belang te achten is en als zodanig in zijn geheel - hoewel niet op alle onderdelen voldoende aan de 50-jaren-grens - het behouden waard".

Maar tot slot komt de aap uit de mouw: het ministerie heeft geen voorstellen voor geheel of gedeeltelijk hergebruik gekregen. Bovendien is het beleid, zo lang het Monumenten Inventarisatie Project nog loopt, om alleen bij wijze van uitzondering panden op de rijksmonumentenlijst te zetten. En daarvoor is nodig dat een object "van rijksbelang" is.

Stiel wordt natuurlijk wel gesterkt in de mening, dat "De Sleutels" behouden moet worden. Het bestuur heeft daarom een brief aan de Leidse wethouder Van Rij gestuurd, met het verzoek tot herbezinning op het beleid ten aanzien van monumenten van bedrijf en techniek. Volgens het Stiel-bestuur moet dat beleid opnieuw geformuleerd worden, en moet de karakteristiek van Leiden bijgesteld worden. Bovendien wil Stiel met de wethouder overleggen over mogelijkheden tot hergebruik van de meelfabriek.

Marja Kroef

De wassen neus van de Vooruit

De toekomst van de "Vooruit" aan de Korevaarstraat is nog onzeker. Stiel heeft het pand van de voormalige broodfabriek - meer bekend uit de tijd dat coöperatie Vooruit er zat - voorgedragen voor plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst. De gemeentelijke monumentencommissie had echter al eerder uitgesproken het pand wel beschermwaardig te vinden, maar ze bracht maar geen advies uit aan Burgemeester en Wethouders omdat er toch al een sloopplan lag.

Buurtbewoners kwamen daartegen in het verweer; die willen niet dat de fraaie gevel van de voor Leiden kenmerkende architect Mulder verdwijnt. Boos verlieten zij een voorlichtingsavond van de gemeente over de nieuwbouwplannen.

Het Overleg cultureel erfgoed Leiden (OCEL, waarover elders in dit nummer meer is te lezen) heeft eind juni in een gesprek

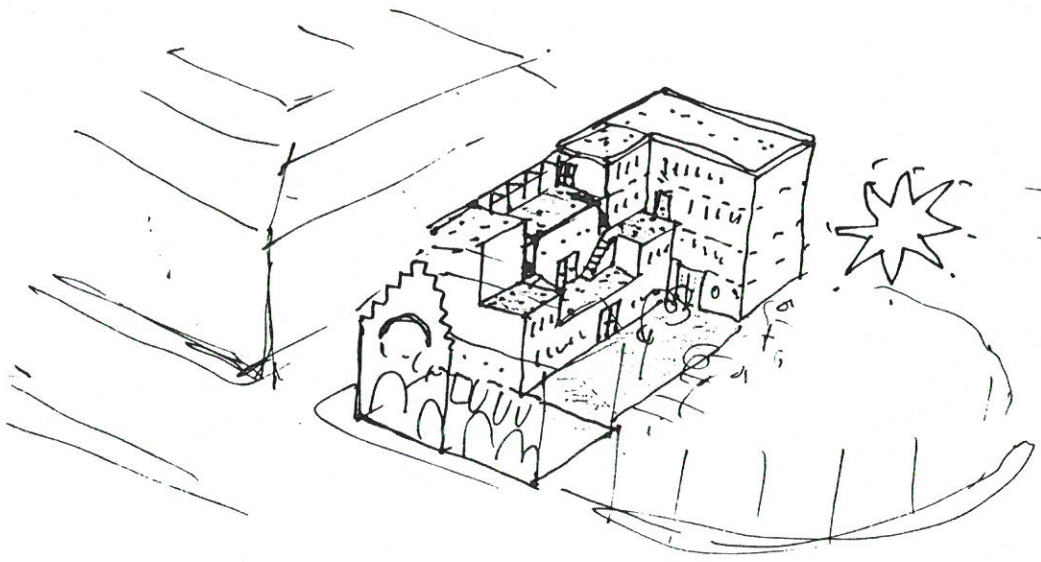
met wethouder Van Rij van ruimtelijke ordening, nogmaals beargumenteerd waarom sloop van de "Vooruit" (als broodfabriek "Ceres" geheten) uit den boze is. OCEL vroeg om enkele maanden uitstel van de procedure, zodat twee architecten op instigatie van Stiel een alternatief plan zouden kunnen maken, waarbij tenminste de gevel aan de Korevaarstraat gespaard blijft. In vervolg op dat gesprek stelde OCEL in een brief aan de wethouder, dat er "ernstige bezwaren" zijn in te brengen tegen het voorstel tot sloop. Grootste bezwaar, aldus het overleg, is dat het voorstel "niet op een echte afweging berust. In feite gaat het voorstel nl. alleen uit van woningbouw op die plaats. Vanuit die enkele optie wordt een aantal modaliteiten van sloop of aanpassing afgewogen.... De conclusie ten gunste van sloop is eigenlijk al ingebakken, en de afweging is een wassen neus." OCEL vindt dat sloop en nieuwbouw reëel moet worden afgewogen tegen "alternatieve functies of bestemmingen die wel behoud van het complex toestaan".

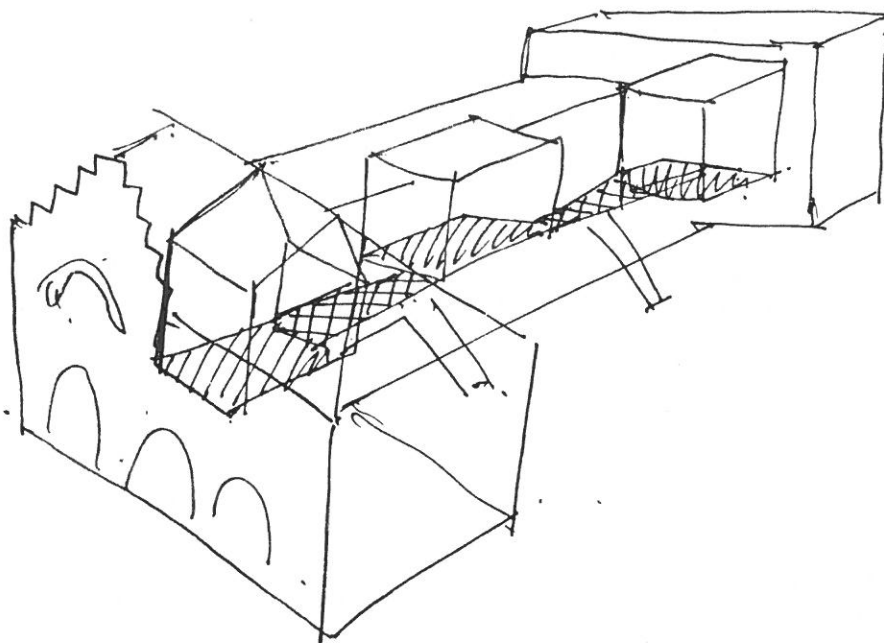
Uiteindelijk heeft Van Rij toegestemd in vertraging van de procedure, om andere mogelijkheden te kunnen uitwerken. Architecten Karthuis en Brans, die ondermeer de voormalige fabriekspanden van Pander in Den Haag verbouwd hebben, gingen snel aan de slag. Over het plan dat zij inmiddels gepresenteerd hebben staat in dit nummer uitgebreide informatie. De architecten zijn ondersteund door een "klankbordgroep" waarin OCEL en de buurtvereniging vertegenwoordigd zijn.

Marja Kroef

Nieuwe hoop voor de Vooruit

Plan A

Plan B

Nadat wethouder Van Rij van volkshuisvesting en ruimtelijke ordening bereid was de sloopplannen uit te stellen, was er tijd om alternatieve bestemmingen te bedenken voor het pand van de voormalige coöperatie "Vooruit" aan de Korevaarstraat. Het Overleg cultureel erfgoed Leiden (OCEL) kreeg een paar maanden respijt om andere plannen te ontwikkelen. Er wordt inmiddels gewerkt aan twee alternatieven, die beide uitgaan van centraal wonen als nieuwe functie voor "de Vooruit".

De architect Miel Karthaus, die furore maakte met een geslaagd plan voor redding en hergebruik van de Pander-fabriek aan de Haagse Brouwersgracht, maakte op verzoek van Stiel een ontwerp voor een nieuwe bestemming van de voormalige broodfabriek en coöperatie. Daarbij staat voorop dat niet alleen de gevel, maar het gehele historische deel van het complex bewaard moet blijven. Of zo'n plan het uiteindelijk zal halen hangt mede af van de vraag of het gebouw een functie krijgt waar in de stad behoefte aan is. Voor centraal-wonen-projecten is in Leiden veel belangstelling, en dat is dan ook de bestemming die het gebouw in het voorstel van Stiel zal krijgen.

Er zijn nu twee alternatieven in ontwikkeling. Op het moment dat dit nummer van Stielz ter perse gaat, kunnen we alleen nog maar schets-ontwerpen laten zien.

Plan A heeft op de begane grond bedrijfsruimten, bestemd voor bijvoorbeeld niet al te grote winkels, en verder in totaal 21 woon-units, verdeeld over drie verdiepingen. De terrassen op de eerste en derde verdieping zijn voor gemeenschappelijk gebruik. In plan B is minder bedrijfsruimte op de begane grond. In plaats daarvan zijn er vier senioren-flats, direct toegankelijk vanaf de straat. Over de verdiepingen zijn 20 tot 22 woon-units verdeeld. Er zijn drie aantrekkelijke gemeenschappelijke ruimten die een hoogte van twee verdiepingen hebben. Eén van deze ruimten is in het historische gedeelte geprojecteerd en wordt afgesloten door het zadeldak van het rechter deel van het complex - de uitbreiding uit 1910.

De schetsen zijn nog maar een eerste concept, al staat vast dat uiteindelijk twee alternatieven aan de gemeente Leiden zullen worden voorgelegd.

De architect en Stiel willen echter eerst zoveel mogelijk belanghebbenden bij de plannen betrekken. Er is daartoe een *klankbordgroep* gevormd, waarin de buurtbewoners worden vertegenwoordigd door de heren Gijsman en Geelhoed. Mevrouw Han vertegenwoordigt het OCEL, waarvan zij voorzitter is. Verder heeft Stiel de bekende Leidse architectuur-historicus Dröge gevraagd deel te nemen.

De klankbordgroep heeft op 22 augustus voor het eerst vergaderd. De groep is in beginsel akkoord met de functie centraal wonen en met de ontwerpen, maar heeft wel een aantal wijzigingen voorgesteld. Die betreffen de situering van de trappen, en de verdeling van de gevel van het historische gedeelte in drie, in plaats van vier traveeën (vlakken).

De Stichting centraal wonen Leiden zal uiteraard ook worden benaderd.

Medio september worden de definitieve plannen aan de gemeente voorgelegd. Het lot van de Vooruit ligt dan weer in handen van Tjeerd van Rij.

Henk Budel

Welke panden vindt Stiel beschermwaardig?

Je kunt niet alle voormalige bedrijfspanden in de stad bewaren en tot monument verklaren. Binnen Stiel bestaat sinds een half jaar de "taakgroep selectie". Deze groep bekijkt panden die vroeger een bedrijfsbestemming hadden of nu nog een bedrijf herbergen, en draagt ze eventueel voor voor plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst.

De taakgroep werkt aan de hand van een inventarisatie die door een aantal Stiel-leden is gemaakt van alle industriële gebouwen in de Leidse binnenstad. Het gedeelte van Leiden buiten de singels is nog niet volledig geïnventariseerd. Het begrip "industriële gebouwen" wordt ruim opgevat als alle nog bestaande onroerende objecten van het industriële verleden. Hiertoe behoren, naast grote complexen zoals die van meelfabriek "De Sleutels", ook de overgebleven gebouwen van de fabriekjes, werkplaatsen en bedrijfjes die vroeger met hun geluiden en geurspectrum het straatbeeld van Leiden bepaalden. Ze staan er nog; soms al in bescherming genomen als gemeentelijk monument, zoals de koekjes- en broodfabriek "Wilhelmina" (Nieuwstraat 3-5); soms onopgemerkt en intussen wat bouwvallig geworden, zoals een sigarenfabriek (Uiterstegracht 168) waarvan vandaag de dag nog een verbleekte muurreclame blijkt geeft. Ook de meestal in de tweede helft van de 19e eeuw tot winkel verbouwde woonhuizen en winkelpanden, met de soms nog oorspronkelijke winkelpuien, behoren tot het industriële erfgoed. Tegenwoordig vaak niet meer als zodanig in gebruik, wijzen zij ons alleen nog op de vroegere functie van een straat of een wijk. Daarnaast illustreren zij de door de opkomende industriële productie-methoden veroorzaakte scheiding tussen vervaardiging en verkoop van produkten; een verschijnsel dat vanaf 1850 het aanzien van binnensteden grondig wijzigde.

Behoud en/of restauratie van waardevolle overblijfselen van het industriële verleden van Leiden is uiteraard het uiteindelijke doel van de inventarisatie en het werk van de taakgroep. Onze inspanningen richten zich erop, aan zoveel mogelijk objecten die dat waard zijn, de beschermende status van monument te laten toekennen. Zonder twijfel is het niet mogelijk alles te conserveren; uit de in het veldwerk ingevulde formulieren moet een keuze gemaakt worden.

Maar, zoals Nijhof het formuleert: "Los van de officiële formulering van het begrip monument zal in het denken over monumenten de traditionele koppeling aan iets dat mooi is, iets dat 'schoonheid' uitstraalt, gerelativeerd moeten worden". Een object dat als 'gedenkteken', fungeert - de oorspronkelijke notie van het begrip monument - "...kan dan zelfs naar gangbare opvattingen uiterst lelijk worden bevonden zonder iets aan de waar-

Soms onopgemerkt: van de voormalige sigarenfabriek aan de Uiterstegracht geeft vandaag de dag alleen nog een muurreclame blijk

de als monument te verliezen". (P.Nijhof: Monumenten van bedrijf en techniek; een terreinverkenning)

Voor het samenstellen van de Stiel-inventarisatie en voor het selecteren van panden om voor te dragen voor de monumentenlijst, hanteren we een aantal criteria, die naast (sociaal-)historische en (architectonisch-)esthetische aspecten ook met de situering en de zeldzaamheidswaarde van een object rekening houden. De taakgroep selectie hanteert zes criteria:

Herinneringswaarde (herkenningswaarde, symbolische waarde)

a) Het object is karakteristiek voor (oud-)industrieel Leiden, voor de wijk of de straat. Dat geldt bijvoorbeeld voor:
Leiden: Clos en Leembruggen, (1e Binnenvestgracht/Maresingel) en wevershuisjes (1e Binnenvestgracht)
Wijk: Tieleman & Dros (Mostert-complex), pakhuizen (Narmstraat 4 t/m 14, Spilsteeg 8 t/m 14)
Straat: Woon-pakhuizen (Herengracht), stalhouderij (St.Aagtenstraat), winkelpuien (Hogewoerd, Haarlemmerstraat).

b) Aan het object zijn historische(-technische) herinneringen verbonden in de ruimste zin des woords:
Transport: koetshuis herinnert aan wijze van transport vóór het auto-tijdperk; stationsgebouw "Volharding" aan de Haven aan transport per water.
Restanten van een travalje van een smid (Havenstraat).

Esthetische waarde (schoonheid, boeiende vormgeving, maar ook de waarde voor de omringende omgeving)

a) Het object is een goed voorbeeld van een bepaalde (industriële) stijl of bouwtrant, of het werk van een bekende (Leidse / industriële) architect:
Stijl: Rioolgemaal en transformatorhuis Geregracht, voormalige Gemeentereiniging, Houtmarkt.
Architect: Sijthoff (Doezastraat 1) en Parmentier-panden (voor architect Mulder); Leidsch Dagblad (voor Dudok).

b) Het object is gaaf qua stijl en detaillering, dat wil zeggen: heeft geen onoordeelkundige veranderingen ondergaan:
Stijl: (Art-Nouveau) Winkel-woonhuis met originele winkelpui

Zeldzaamheidswaarde (ontbreken van vergelijkbare gebouwen in Leiden of elders)

a) Het object vertegenwoordigt een zeldzame techniek of onvervangbaar type, of is typerend voor de ontwikkeling van de (Leidse) industriële techniek:
Laatste: de gashouder aan de Maresingel, één der laatsten van dat type in Nederland; en de wagenmakerij (Oude Varkenmarkt 13).
Eerste: Unicitéit van het allereerste voorbeeld in Nederland van een bepaalde techniek; bijvoorbeeld de betonnen silo van de meelfabriek, de oxydatiesloot in Voorschoten.

Wetenschappelijke waarde (bron voor studie en bewijsmateriaal om controle van onderzoek-interpretatie mogelijk te maken)

a) Het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis:
Volksbadhuis (filantropie), gaarkeuken Middelweg 30 (armoede), arbeiders- en fabrikanten-woningen (klassentegenstellingen in Leiden), winkelpuien vanaf 1850 (scheiding productie en verkoop).

b) Het object is representatief voor een bepaalde fase in de (industriële) ontwikkeling van Leiden, een wijk of een straat:
Wevershuisjes en fabrieksgebouwen (zie boven), fabrieksgebouwen en aanpassing aan woonomgeving (Scheltema, Oude Vest).

c) Het object is representatief voor een bepaalde (industriële) stijl of bouwtrant, of gebruik van bepaald materiaal:
Kolommen van gietijzer in winkelpui (Hogewoerd 115).

Ook winkelpanden behoren tot het industriële erfgoed, zoals deze art-nouveau pui aan de Nieuwe Rijn

Educatieve waarde (museale waarde, visualisering van het verleden)

Museum: Walkorenmolen "De Valk" (2e Binnenvestgracht 1), Wagenmakerij (Oude Varkenmarkt 13), scheepswerf Tijssen.

Gebruiks- en/of economische waarde (voor een recreatieve of andere bestemming en de in het object geïnvesteerde kosten; niet de balanswaarde!)

Appartementen in Van Wijk gebouw, Rapenburg, studentenhuising vesting Kaiserstraat, Rijnstraat.

Günther Ditz

Korte berichten

Archief Krantz

Het Gemeentearchief Leiden heeft een tweede druk uitgegeven van het archief Krantz. In 1982 verscheen de eerste druk, met een inventarisatie van het archief van de textiel-firma en de firmanten Krantz. Sindsdien is het boekhoudkundig gedeelte aangevuld, maar vooral kwam er veel nieuw materiaal uit het familie-gedeelte van het archief Krantz. De oorspronkelijke publicatie van A. Hendriks is aangevuld door R. van Maanen, en van een nieuwe index voorzien door H. van den Heuvel. Dit tweede deel in de serie "Leidse inventarissen" is voor f 17,50 af te halen bij het Gemeentearchief, Boissotkade 2a. Voor toezending per post f 22,50 overmaken op giro 194276 van het Gemeentearchief Leiden (tel. 071 - 120191).

Film Leiden textielstad

Stiel heeft bij een aantal fondsen subsidie aangevraagd voor het maken van een videofilm over opkomst, bloei en ondergang van de Leidse textiel-nijverheid. Het synopsis voor de film - die als werktitel "Leiden textielstad" meekreeg - is geschreven door Cor Smit (zie het artikel in het vorige nummer van Stielz). Be-doeling is dat de film volgend jaar, bij het vijfjarig bestaan van Stiel, verschijnt. De Dirk van Eck-stichting ondersteunt het voorbereidend onderzoek voor de film.

Overleg cultureel erfgoed

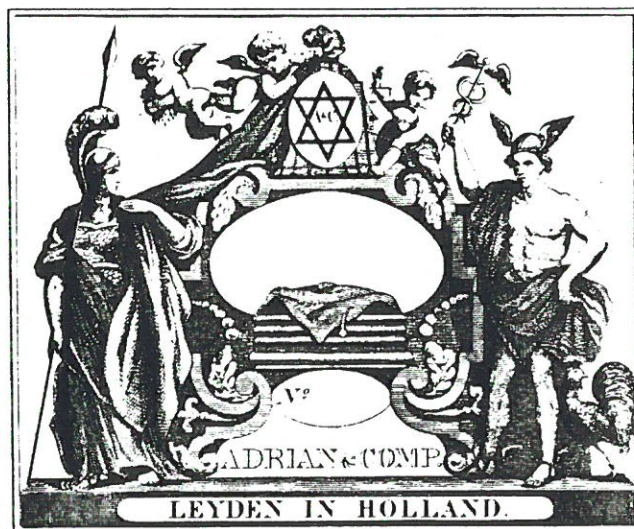
Een aantal Leidse instellingen heeft zich verenigd in het Overleg cultureel erfgoed Leiden (OCEL). Dit nieuwe overleg heeft activiteiten ontplooid ten aanzien van het gebouw van de voormalige coöperatie Vooruit aan de Korevaarstraat (zie elders in dit nummer). Aan het OCEL nemen deel:

- * de vereniging Oud Leiden
- * Stiel
- * de vereniging Heemschut
- * Diogenes
- * de werkgroep bouwgeschiedenis
- * de stichting Het kleine Leidse woonhuis
- * de archeologische begeleidingscommissie
- * de stichting Leidse hofjes
- * de stichting Historische haven Leiden.

Het OCEL is voortgekomen uit het vroegere voorzitters-overleg van restaurerende stichtingen in Leiden. Doelstellingen zijn uitwisseling van informatie in een vroeg stadium, coördinatie van activiteiten, en het ondernemen van gezamenlijke activiteiten. Behalve inzake de Vooruit, is dat ook al gebeurd ten aanzien van het bestemmingsplan Lammermarkt (Parmentier-panden). Het overleg is nog geen rechtspersoon, maar dat wordt wel overwogen met het oog op wettelijke procedures.

Boek over textiel-nijverheid

Kort geleden verscheen in de Leidse historische reeks het boek *Stof uit het Leidse verleden* over zeven eeuwen textiel-nijverheid. Deze bundel bevat de (bewerkte) teksten van voordrachten op de gelijknamige congresdag in 1989. Het boek bevat veertien bijdragen over sociale en economische aspecten van de Leidse textiel-industrie van 1275 tot 1975. Het beslaat meer dan 200 pagina's en is rijk geïllustreerd.

Lakenmerk van Adrian & Co

De winkelprijs bedraagt f 34,95. Voor f 29,95 kan het afgehaald worden bij de Dirk van Eck-stichting, Langegracht 169, 2312 PA Leiden, tel. 225144.

Pasveer-sloot

Naar aanleiding van een artikel in Stielz (oktober 1990) over Pasveer-sloten, wil het hoogheemraadschap Rijnland trachten, de Pasveer-sloot in Voorschoten te behouden. Het hoogheemraadschap heeft daarover overlegd met Stiel. De burgemeester van Voorschoten is zeer geïnteresseerd in het idee. Pasveer-sloten (genoemd naar hun ontwerper) zijn sloten waarin afvalwater gezuiverd wordt door het toevoegen van zuurstof. Er zijn nog enkele tientallen van zulke oxydatie-sloten in Nederland, maar ze worden de een na de ander buiten gebruik gesteld.

Veilingklok

De veilingklok die nu nog in het gebouw van de voormalige groenteveiling is ingemetseld, zal daaruit eind september worden verwijderd. De klok wordt overgedragen aan Stiel. Voorlopig zal hij opgeslagen worden, in afwachting van een goede plek - bijvoorbeeld in de nieuwbouw die op het terrein komt.

Parmentier-panden

In een laatste poging om afbraak van de voormalige textielfabriek van Parmentier aan de Lammermarkt te verhouden, heeft Stiel bij gedeputeerde staten van Zuid-Holland bezwaar aangetekend tegen de wijziging van het bestemmingsplan. Omwonenden blijven ondertussen protesteren tegen de voorgenomen vestiging van een discotheek op deze plaats.

Smederij heropend

De smederij aan de Oude Varkenmarkt (zie elders in dit nummer) wordt op 22 november heropend. Om 16.30 uur die dag zal Leidens burgemeester Goekoop de eerste smeed-klap geven. Alle belangstellenden zijn welkom.

Open monumentendag

Op 14 september wordt in heel Nederland, en dus ook in Leiden, de jaarlijkse Open monumentendag gehouden. Thema dit jaar is: monument en water. De Stiel zal zich presenteren in de machinekamer aan de Haven.

Donateurs gezocht

De activiteiten van Stiel breiden zich steeds verder uit. Om het werk op peil te houden, zijn dringend nieuwe donateurs nodig. Alle huidige donateurs en actieve leden hebben begin augustus een oproep van het bestuur in de bus gekregen, om in hun omgeving mensen te vragen Stiel te steunen. Bent u het niet vergeten? Folders over het werk van Stiel kunt u aanvragen bij het secretariaat, tel. 141405.

Nieuwsbrief Fien

De Federatie industrieel erfgoed Nederland, waarbij plaatselijke stichtingen zoals Stiel zijn aangesloten, gaat een Nieuwsbrief uitgeven. Het eerste nummer verschijnt eind september. Informatie bij de secretaris van Fien, C. Weevers, Zomervaat 206f, 2033 DN Haarlem, tel. 023 - 353624.

Volkskrant 10 augustus '91

LEIDSE TEXTIELINDUSTRIE GING GEPAARD MET ERBARMELIJKE ELLENDE

Halverwege de jaren zeventig viel het doek voor de Leidse textielindustrie. Zeven eeuwen lang hadden spinners en wevers, vollers en ondernemers — met professoren en studenten — het stadsbeeld voor een belangrijk deel bepaald. Door de industriële veranderingen in Nederland en de stedelijke ontwikkelingen in de Randstad verdween de textielindustrie steeds verder uit het hart van Leiden. De fabrieksgebouwen vielen één voor één ten prooi aan de slopershamer. De textielindustrie

leeft nog voort in straatnamen, wevershuisjes en de jaarlijks terugkerende Lakenfeesten. „De Leidse textiel bestaat momenteel nog slechts in geschiedenisboeken en de herinneringen van de oudere Leidenaren”, schrijft J. Moes in de door hem en B. de Vries samengestelde bundel *Stof uit het Leidse verleden — Zeven eeuwen textielnijverheid*. De bundel, een fraaie proeve van lokale geschiedschrijving, is de eerste uitgave van de in 1987 opgerichte Dirk van Eck-stichting (genoemd naar de „peetvader van de Leidse sociaal-democratie”), die zich richt op het bevorderen van de sociale en economische geschiedschrijving van Leiden en omstreken. Ze wordt als vijfde deel in de *Leidse Historische Reeks* uitgegeven bij stichting Matrijs in Utrecht (f 34,95). De historie van de Leidse textielnijverheid wordt gekenmerkt door een golfbeweging van op- en neergang. Het begin ligt in de lakennijverheid die zich in de

dertiende eeuw vanuit het zuiden steeds verder naar het noorden uitbreidde. De verwerking van wol was de eerste eeuwen de kern van alle activiteiten. De grootste bloeiperioden beleefde Leiden na 1350, toen werd overgeschakeld van inheemse op Engelse wol als grondstof, en in de zeventiende eeuw, toen een „nieuwe draperie” werd ontwikkeld. Vast patroon door alle zeven eeuwen heen vormde de ellendige woon- en werksituatie van de arbeiders, onder wie veel vrouwen. Lage lonen, slechte huisvesting, kinderarbeid, lange werktijden en smerige arbeidsomstandigheden waren tot het eind van de negentiende eeuw aan de orde van de dag. „De arbeidsenquête van 1890 geeft inzicht in de erbarmelijke omstandigheden waarin menig Leids arbeidersgezin toen nog verkeerde, maar daarnaast blijkt eruit dat de intelligentsia en de politiek te Den Haag zich bewust werden van de *sociale quaestie*”, schrijft Moes. (Han van Gessel)

Chemische fabriek Lammermarkt niet behoudenswaardig

De taakgroep selectie van Stiel heeft besloten, voor het pand van chemische fabriek Kleine aan de Lammermarkt 63 géén aanvraag in te dienen tot plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst.

Vanuit architectuur-historisch oogpunt gezien lijkt het onwaarschijnlijk dat dit pand ouder dan de negentiende eeuw is. Zowel de buitenzijde van het gebouw als het interieur (de balken) wijzen in die richting. Weliswaar kon in de in het Gemeentearchief aanwezige bronnen geen negentiende-eeuwse verbouwing of nieuwbouw gevonden worden, maar het tegendeel (een pand dat sinds bijvoorbeeld de zeventiende eeuw in grote lijnen ongewijzigd is gebleven) kon daaruit ook niet afgeleid worden. Vooral in de negentiende eeuw zitten er op dit punt lacunes in de bronnen. Het gebouw is van oorsprong zeker geen industrieel pand geweest, maar waarschijnlijk voornamelijk als pakhuis in gebruik geweest.

Over de bewoning en het gebruik van dit pand is helaas niet zo veel bekend, zeker niet vóór de negentiende eeuw. Het pand is

gelegen in het vroegere bon (vóór de negentiende eeuw de benaming van stadswijken) "Nieuwmare". Deze bon werd in 1611 aangelegd ten noorden van wat tot op dat moment de stadswal was (nu de "Oude Vest").

De grond aan de Lammermarkt 63 werd in 1611 uitgegeven aan de "timmergesel" Frans Pouwelsz. Het kwam veel voor dat timmerlieden grond kochten, bebouwden en vervolgens verhuurden, en eventueel later met winst verkochten.

Alles wijst er op dat het pand tot 1891 bijna altijd verhuurd is geweest, en - gelet op de grootte ervan - tevens als pakhuis of misschien als koetshuis in gebruik is geweest. Zo woonde in de zomer van 1749 de verversknecht Jacobus Huldrik met zijn gezin in dit huis, terwijl het op dat moment in bezit was van Jan Thoma, die het op 30 december 1721 gekocht had van Simon en Abraham Drolenvaux. Deze laatste familie van Waalse kooplieden behoorde tot het regenten-patriciaat van Leiden; Abraham Drolenvaux was de schoonvader van de beroemde hoogleraar in de medicijnen Herman Boerhaave.

Het is zeer goed denkbaar dat het pand aan de Lammermarkt dienst deed als koets- en/of pakhuis voor de gegoede families die het in bezit hadden, waarbij de bovenste verdieping aan iemand anders verhuurd werd. Dat zou zeer praktisch kunnen zijn:

één van de belangrijkste stadspoorten, de Marepoort, bevond zich op een steenworp afstand van dit pand. Het gebouw kàn als stal (voor paarden en/of koetsen) gebruikt zijn; daarvan zijn nu aan de buitenkant nog sporen te zien. Voorzover er in de bronnen bewoners van het pand worden genoemd, zijn deze meestal van een sociaal lagere positie (de hierboven genoemde verversknecht in 1748 of, in 1815, een zeemtouwersknecht). In de periode 1860-1870 wordt het pand in het bevolkingsregister als "pakhuis" omschreven, maar ook bewoond. Vanaf de eerste decennia van de zeventiende eeuw wordt het overigens steeds tegelijk met het pand ernaast (aan de oostelijke kant: het huidige Korte Mare 19) verkocht. In 1891 kreeg het pand een industrieel karakter doordat het in gebruik genomen werd door de "Breifabriek van v/h P. en J. van Poot", die enige jaren in Amsterdam gevestigd was geweest maar nu weer in Leiden terugkwam. In 1922 werd aan de achterkant een stuk aangebouwd, en werd vooral aan de oostelijke kant het pand verbouwd. Daarbij werd tevens een schuur in de tuin gesloopt. Breifabriek Poot zou er tot 1942 gevestigd blijven, waarna zij naar de overkant, Lammermarkt 46 en 58, verhuisde vanwege ruimtegebrek. Vanaf 1942 is "Kleine's Chemische Fabrieken" in het pand gevestigd.

Het gebouw omvat een begane grond, een eerste verdieping met insteek-verdieping, en een zolder. Wie het oorspronkelijke pand en de veranderingen daaraan heeft ontworpen, is niet bekend. De onderhouds-toestand is zeer matig.

H.D. Tjalsma en M.P. Schutte
taakgroep selectie

Smidsvuur brandt binnenkort weer op de Oude Varkenmarkt

"Autoveren, muurankers, ijzeren wielbanden, alles maakten we. Zo'n vijftien jaar geleden besloegen we het laatste paard. Ik heb daar nog een fotoserie van gemaakt, want het was toch een beetje een historische gebeurtenis." Leonardus Josephus van Velzen, de laatste smid in Leiden, blikt terug. Af en toe doet hij nog wat 'klein werk' in zijn smederij op de Oude Varkenmarkt, maar de tijd van grote hekwerken en muurankers is voorbij. Binnenkort wordt zijn smederij nieuw leven ingeblazen door de Stichting levend ambacht Leiden (Stal), die deze maand met een cursus smeden begint in de 84 jaar oude smederij.

Burgemeester en wethouders van Leiden verlenen op 15 april 1907 Pieter Geertsma een hinderwet-vergunning, die hem toestaat vanaf die datum een smederij op de Oude Varkenmarkt nummer 4 te exploiteren. Deze Geertsma moet een ondernemend man zijn geweest, want in 1924 stapte hij over naar de toen nog betrekkelijk nieuwe autobranche. Hij begon één van de eerste garages in Leiden. Zijn smederij verkocht hij aan Leonardus Josephus van Velzen, de vader van de huidige eigenaar. Leiden had in de jaren '20 vier hoefsmeden en tien kachelsmeden. "Het beslaan van paarden was toen erg belangrijk," herinnert Van Velzen zich. "Toen ik een kleine jongen was deden we haast niet anders. Pas laat in de jaren '30 begon de auto het paard te verdringen; toen stapten we over op de reparatie van autoveren. In de oorlog kwam het paard noodgedwongen weer terug."

Als L.J. van Velzen senior in 1950 overlijdt, zet weduwe Van Velzen-Van Leeuwen met één van haar zoons de zaak een paar jaar voort. In 1954 komt L.J. van Velzen junior in de zaak. Hij exploiteert de smederij samen met zijn broer Gijs tot diens dood vorig jaar. "Mijn broer was eigenlijk de echte smid. Ik kan ook wel smeden, maar ik was toch meer de aangever; ik zat achter de klanten aan, dat soort werk. Ik ben opgeleid in de elektrotechniek, maar door de ziekte van mijn vader ben ik zo'n beetje de zaak in gerold."

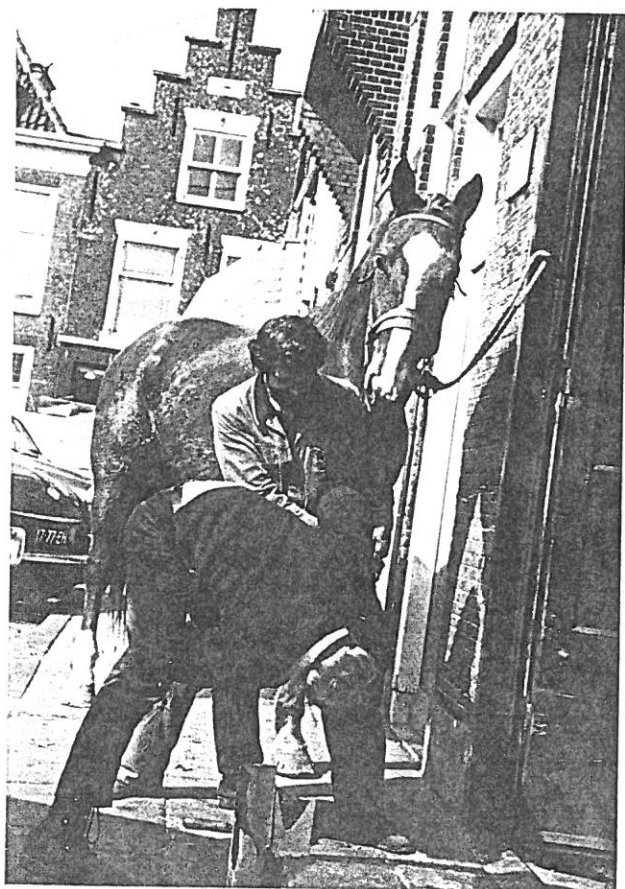
In de jaren '50 was de smederij "een gigantisch drukke winkel. We liepen soms met vier, vijf man personeel." Paarden werden nog druk gebruikt als vervoermiddel, zodat nog veel dieren "in het beslag liepen", terwijl ook de reparatie van autoveren borg stond voor een forse omzet. De bouwwereld was eveneens een goede klant van de Van Velzens.

"Alle ijzerwerk in de bouw kwam in die jaren bij de plaatselijke smid vandaan; dat is tegenwoordig allemaal fabriekswerk. We maakten gevelankers, hekwerken, balkbevestigingen en hengen, dat zijn grote scharnieren voor deuren van bedrijfspanen en hallen. We wisselden veel werk uit met de wagenmaker aan de

overkant van de straat (nu het Wagenmakersmuseum). Zo maakten wij de opstap van wagens, de ijzeren wielbanden en het *Le-moen-beslag*, het deel van de wagen waaraan het tuig wordt vastgemaakt."

De woning boven de smederij werd tot vorig jaar door de familie Van Velzen bewoond. L.J. van Velzen junior verhuisde na zijn huwelijk, maar bleef bijna zijn hele leven in de buurt wonen, aan het Noordeinde. "Ik ben op de Oude Varkenmarkt geboren, net als mijn vier broers en twee zusters. Mijn ouders hebben hun hele leven boven de smederij gewoond, en tot vorig jaar woonde mijn broer Gijs er. Het gezinsleven van negen mensen speelde zich daar af. We hadden drie slaapkamers: een ouderslaapkamer, een kamer voor de jongens en een heel klein kamerke voor de meisjes. Dat was wel stapelen, maar in die tijd was

Het beslaan van het laatste paard, zo'n vijftien jaar geleden

dat heel gewoon. Nu kun je je dat niet meer voorstellen." Behalve de smederij had Van Velzen op het Noordeinde een winkel in huishoudelijke artikelen, waar hij onder andere kachels verkocht. In de loop der jaren zag hij hoe eerst de oliekaachel de kolenkaachel verdrong, waarna uiteindelijk de gashaard aan zijn opmars begon. In de jaren '60 vulden winkel en smederij elkaar op het gebied van woning-verwarming aan. "We zetten de kachels niet alleen neer, maar we gingen ze ook onderhouden. In het najaar gaf dat een enorme drukte." Aan het eind van de jaren '60 komt een beetje de klad in het onderhouds- en reparatiewerk. "Dan komt de wegwerp-maatschappij, en smidswerk was veel herstel-werk."

nieuwe markt

Een nieuwe markt voor de smederij dient zich aan in de jaren '70, als het stadsherstel in het verpauperde Leiden stevig wordt aangepakt. Geld was er in die jaren in overvloed, en dat leidde soms tot wat Van Velzen "restaurantie-woede" noemt. "Men wilde dat dingen op de oude manier werden gemaakt. Gevelankers bijvoorbeeld werden al lang in serie gemaakt, maar monumentenzorg wilde hand-gemaakte exemplaren. Een kenner ziet welke ankers in de stad van Van Velzen zijn, want die hebben allemaal ons teken op de ankerschoot: een X met twee horizontale streepjes erboven en twee eronder. Dat teken is 84 jaar lang gebruikt. Iedere smid had en heeft zo'n eigen handtekening." De smederij restaureerde in die tijd veel stoephekken voor monumentale panden van de Leidse stichting studentenhuysvesting. Van Velzen is vol lof over het werk van deze stichting, "want ze heeft veel gedaan voor het behoud van de stad. Veel oude panden met prachtig hekwerk ervoor zouden misschien verdwenen zijn als de Stichting ze niet had aangekocht. Sommige van die hekken waren uiterst bewerkelijk. Als er delen weg waren moest je die laten gieten."

Het koorhek van de Hartebrug kerk, één van de mooiste produkten van de smederij

Aan het einde van de jaren '70 vertrok de laatste knecht uit het bedrijf; een man die er 25 jaar had gewerkt. De laatste jaren runnen de broers Van Velzen samen de smederij, waarbij ze zich steeds meer toelegden op restauratiewerk. "Wij hadden het laatste echte smidsvuur in Leiden, daar ging het restauratiewerk zich als vanzelf concentreren. In de jaren '80 hebben we samen nog een hoop mooie dingen gemaakt, zoals trappen en trapleuningen in restauratiepanden, windwijzers, hekken.

Eén van de mooiste opdrachten was de restauratie van het hek dat nu voor de Endegeest-villa in Oegstgeest staat. Dat hek komt uit het gesloopte deel van het voormalige legermuseum aan de Plesmanlaan. Een ontiegelijk zwaar ding. Het is voor het grootste deel uit elkaar geweest, want allerlei delen waren weg geroest. Dat maak je allemaal zo goed mogelijk schoon. Sommige onderdelen moesten we invoegen, zoals de staanders."

De drukte van de laatste jaren was niet alleen te danken aan het restauratiewerk, maar ook aan allerlei 'luxe' produkten. Vooral dankzij de vereniging "Het aangespannen paard" kreeg de smederij weer allerlei klussen te doen die al jaren uitgestorven leken, zoals het aanleggen van banden om houten wielen. Van Velzen: "Opeens werd het sjiek om in oude koetsen, brikken en Tilbury's te rijden. We hadden het er hartstikke druk mee, maar in wezen was het luxe werk: het waren geen gebruiksartikelen meer."

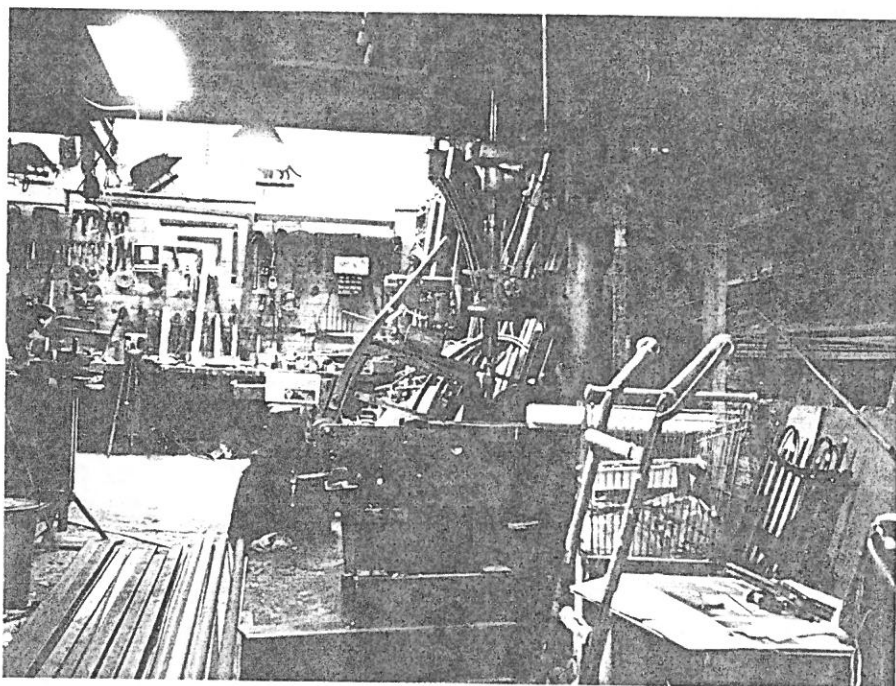
Na het overlijden van zijn broer in juni vorig jaar, houdt Van Velzen de smederij open voor kleine klussen. Af en toe werkt hij er zelf nog, maar opdrachtgevers met grote klussen stuurt hij

door naar collega's. "Ik doe nog was laswerk, zoals een klep voor een open haard; dat is niet te ingewikkeld en niet te zwaar. Ik doe het vooral om de boel in bedrijf te houden, anders staat het er maar dood te gaan.

Ik vind het leuk dat Stal het hier gaat proberen, voorlopig voor één seizoen en dan bekijken we het nog eens. Het is toch een stukje geschiedenis dat hier staat, en voor mijzelf heeft het nog extra emotionele waarde. Het makkelijkste is natuurlijk om de boel leeg te halen en het pand te verkopen, maar dat wil ik niet. Het is zonde om alles weg te doen, want je krijgt het nooit meer bij elkaar."

Eén van de mooiste produkten die de smederij heeft opgeleverd is volgens Van Velzen het koorhek van de Hartbrug-kerk op de Haarlemmerstraat, dat hij zes jaar geleden samen met zijn broer maakte. De Van Velzens ontwierpen het zelf, lieten de tekeningen door een bevriende architect bekijken en voerden daarna de klus uit. "Ja, dat is een mooi stuk werk," besluit Van Velzen. "Het kerkbestuur zegt steeds dat het naambordje van de makers erbij moet hangen. Dan zeg ik altijd dat dat voor mij niet hoeft. Ze moeten zelf maar aan het nageslacht vertellen waar dat hek vandaan komt."

Eric Jan Weterings

Het interieur van de smederij

Smeedcursus

Stichting levend ambacht

De Stichting levend ambacht Leiden - Stal - is dit jaar opgericht. Doel is "de instandhouding van ambacht en nering in Leiden, voorzover historisch belangrijk, op een levende en oorspronkelijke wijze".

In de smederij aan de Oude Varkenmarkt - het eerste project van Stal - is een cursus smeden en koperdrijven begonnen.

Stal wil proberen ook andere ambachten te bewaren door ambachtslieden hun kennis te laten doorgeven aan anderen. Ook wil Stal proberen meer 'jonge' monumenten van bedrijf en techniek te verwerven vóór ze onder de slopershamer vallen of door 'modernisering' onherstelbaar verminkt zijn.

Mensen die het werk van Stal willen steunen kunnen contact opnemen met het secretariaat: E. van Welie, Doelengracht 4E, 2311 VM Leiden, tel. 146929.

Belangstellenden voor de smeedcursus kunnen contact opnemen met de docent: J.A.C. de Laat, De Laat de Kanterstraat 5, 2313 JS Leiden, tel. 123137.

Burgemeester heropent smederij

Op 22 november organiseert Stal de officiële heropening van de smederij. De openings-handeling zal om 16.30 uur worden verricht door burgemeester Goekoop van Leiden. Belangstellenden zijn welkom.

Het geheim van de smid

Het geheim van de smid schuilt in de smidse die is overgegaan van vader op zoon.

De hamer op het aambeeld. Geur van klank op ijzer. In het raam

staat een blik met spijkers. Een lege melkfles. De radio aan.

Het broeit en het zweet in de smidse. Het klenkt dwars door je dovemansoor

Remco Campert

1979

de monumentencommissie. Een clubje van negen bouwkundigen, bouwkundig ingenieurs, bouwkundig historici, architectuur-historici en stedenbouwers met een jurist aan het hoofd. Gezien alle prof., ir., drs., dr., ing., een uiterst 'zware' commissie, die ondanks de uitgebreide titelatuur, of misschien wel juist daardoor, haar maandelijkse samenkomst van dit monumentale gezelschap tot een van de meest enerverende gebeurtenissen uit de gemeentelijke vergadercultuur maakt.

Monumentaal

Om vijf uur roept voorzitter Olivier de 'mannen' op het terras van café l'Esperance bij elkaar. De omgeving van de Kaiserstraat en de Vliet is aan de

beurt. Alle huisjes in die buurt bekijken en inventariseren. Beschermenswaardig of niet? De negen groeten elkaar, wisselen wat laatste (bouw)nieuwtjes uit en zetten zich in beweging richting 5e Binnenvestgracht. Al na drie huizen (bij de woning van 'n prins) breekt de groep uiteen. Sommigen vinden het huisje interessant, anderen lopen snel door. De achterblijvers doen een gooi naar de naam van de architect, discussiëren over het bouwjaar en voelen met hun vingers aan de voegen om de materialen te bepalen. Al snel onderscheidt de persoon van Koen Ottenheym zich. De docent kunstgeschiedenis — al heeft hij veel eerder het uiterlijk van een student — wijst zijn collega's op ieder frutseltje, heeft oog voor elk ornamentje en lijkt van ieder huis de bouwschool en -jaar te kennen. Een nieuwe kandidaat voor 'Wedden Dat' werpt zich op. „Zeven A's voor nummer 16”, is de onbegrijpelijk kreet van Olivier als het bekijken van een pandje is afgerond. Ottenheym komt te hulp: „Om de beschermenswaardigheid van een pand

De monumentencommissie op pad. Uiterst rechts Ottenheym. Daarnaast de heren Tromp, Olivier, Schra, Van Cuijssen, Veldman en enkele belangstellenden.

• FOTO LOEK ZUYDERDUIN

te rubriceren, hebben we drie mogelijkheden. Ja, nee of een beetje. Voor elk van deze mogelijkheden hebben we een letter. Zeven A's voor 16 betekent dat zeven leden van de commissie vinden het pand op nummer 16 de moeite waard. Een A dus.” Het eigen jargon van het monumentenclubje gaat nog verder. Als ze het hebben over 'de mantel der liefde' dan bedoelen ze een rotte pui die door een laag verf is bedekt.

Monumentaal

Bij een pand aan de Kaiserstraat staan de negen minutenlang

commissie.

Na de wandeling zijn de nekken stijf. Het resultaat van het urenlang naar boven turen. „We eten even een paar broodjes en dan gaan we verder”, stelt Olivier voor. Een uurtje later zit de groep in een zaaltje rond de tafel om definitieve beslissingen te nemen. Ook hier onderscheidt de commissie zich van politieke en ambtelijke vergade-

vanaf de straat omhoog te kijken naar een prachtig historisch woonhuis. Ze zijn het eens maar gaan zo op in hun werk dat een naderende auto niet wordt opgemerkt. Zo gefascineerd wordt er gekeken dat de automobilist luid moet toeteren om de groep langzaam uiteen te drijven. Enkele huizen verder breekt de club voor de zoveelste keer. De snelle beslissers lopen weer uit op de secure bekijzers. „Mensen, kom op nou”, roept Olivier, zijn radeloosheid met een glimlach bedekkend. Zijn administratieve team, Mart en Bart genaamd, heeft grote moeite om de A, B of C bij het juiste pand te krijgen als de

groep gespreid rondloopt. Commissielid Suurmond, die telkens achter het peloton aanbungelt, is het er niet mee eens: „Waarom moet die wandeling zo snel. Ik heb liever dat de snelheid wordt verlaagd naar één kilometer per uur in plaats van anderhalf.” Collega Raue is het met haar eens: „Ik wil een wetenschappelijk oordeel kunnen geven, dan verloopt de wandeling maar rommelig.”

Monumentaal

De groep trekt tijdens de rond-

gang zelf ook bekijks. Bewoners blikken nieuwsgierig uit hun ramen als de groep met pennen en papier gewapend bij hun pand stilsthoudt. Is het een rondleiding van toeristen?, zijn het kooplustige makelaars?, gaat de gemeente hier nu ook al slopen? Sommigen kunnen hun nieuwsgierigheid niet meer bedwingen en komen naar buiten. Secretaris Schra stelt ze gerust. Het is de monumenten-

ringen. De klant, meestal een huiseigenaar wiens pand op de monumentenlijst 'dreigt' te komen, is koning. De leden stellen zich keurig voor en behandelen eerst de huisjes van de aanwezigen. Daarna neemt Olivier rustig de tijd om het aloude vooroordeel, dat als een pand eenmaal op de monumentenlijst staat er niet meer aan vertimmerd mag worden, te ontzenuwen.

Daarna volgt een heldere discussie, met dia's en foto's ondersteund en ook voor de leek te volgen. Verschillende malen wordt het een bescheiden rommeltje als de stemmen staken. Maar de sfeer blijft vriendelijk. Als de huizen van de aanwezigen zijn behandeld worden zij oprecht en vriendelijk bedankt voor hun belangstelling. De Leidse monumentencommissie. Natuurlijke, bestuurlijke vernieuwing in optima forma.

DE SCHOEN- MAKER

Al 44 jaar is Johannes Zierikzee (70) druk bezig in een zeer oud ambachtelijk werkplaatsje in de Bakkersteeg 3. In het eeuwenoude pandje repareert hij schoenen op de echte ouderwetse en degelijke manier. Het is z'n lust en z'n leven en hoopt dit werk nog jarenlang te doen. Hij was elf jaar toen hij in dienst kwam bij schoenmaker Fred Hakkaart op de hoek van de Wolsteeg/Langebrug. Na 14 jaar begon hij voor zichzelf in de Bakkersteeg. Hij zit er nog...

Hij is de oudste schoenmaker van Leiden en voelt zich helemaal in zijn element in zijn schilderachtige werkplaatsje waar nog veel zeer oud gereedschap te zien is. Hoewel hij nog op dezelfde ouderwetse en degelijke wijze werkt, zijn de schoenen inmiddels wel van andere kwaliteit. Het hangt allemaal als los zand aan elkaar. Spijkers worden praktisch niet meer gebruikt. Waar moet je die in spijkeren, laat hij de Vliegende Kraai zien. Kijk eens, een heleboel schoenen hebben gewoon papieren binnenzolen! Nee, alles wordt nu geplakt. Vooral de Italianen zijn kunstenaars om de boel te verhullen.

Kijk hier, en Han Zierikzee, laat een hak van een modieus dameschoentje zien, het lijkt net leer maar het is plastic. De mensen geloven het gewoon niet, dat ze op plastic hakken lopen. De kwaliteit van alles is toch veranderd, filosofeert Zierikzee, die duidelijk in zijn sas is met het praatje met Kraai. Mijn vader kocht vroeger een Technica fiets voor f 45,- op de Haarlemmerstraat. Zo'n fiets ging 20 jaar mee. Ik reed hem in de prak omdat ik onder een groentekar terecht kwam met die fiets.

Vijftig jaar geleden kostte het 'zolen en hakken' van schoenen f 1,75. Dan werden ze uitstekend gerepareerd. Nu vraagt de oudste, en volgens zeggen, beste schoenmaker van Leiden er f 50,- voor. Aan z'n 'muur vol machines' is Zierikzee niet meer begonnen. Dat kost teveel geld, hoewel, je voor al die schoenen die als 'los zand aan elkaar zitten, wel meer machines nodig hebt. Schoenmaker Zierikzee, een verademing om eens langs te gaan en een praatje te maken. En neemt Uw kapotte schoenen maar mee. Ze worden op vakkundige wijze, uitstekend gemaakt.

*Kraai

Leidsch Dagblad 31 mei '91

'Zet meer fabrieken op monumentenlijst'

LEIDEN • KAREL BERKHOUT

Gebouwen met de krullen, plantenmotieven en tierelantijnen van de *art nouveau* of *jugendstil* werden 15 jaar geleden volgens wethouder T. van Rij (ruimtelijke ordening) niet beschouwd als monumenten. „Die stijl was 'kitsch' en gebouwen zoals die mooie kapperszaak aan de Lange Mare waren niet de moeite waard om te bewaren, vonden velen.” Tegenwoordig zijn dergelijke *jugendstil*-panden zonder meer monumentale gebouwen.

Gisteren laaide in de raadscommissie cultuur opnieuw — niet voor het eerst en zeker niet voor het laatst — een discussie op over de vraag wanneer een gebouw een monumentale waarde bezit.

Nu vond een aantal raadsleden dat de zogeheten industriële monumenten er nogal bekaaid afkomen in de monumentennota die de gemeente onlangs heeft uitgebracht.

D66-vertegenwoordiger A. Pechtold sprak de hoop uit dat het voormalige fabriekspand Ico Athibu aan de Lammermarkt toch nog eens de status monument krijgt. Het gebouw moet hoogstwaarschijnlijk plaats maken voor de nieuwe Koets-otheek.

J. Laurier van Groen Links zei: „Op de inventarisatielijst staan 30 'jonge' monumenten en dat is erg weinig voor een stad als Leiden, die een rijke historie van lakenindustrie heeft.”

De gemeente heeft een lijst opgesteld van criteria, waaraan

een gebouw moet voldoen om 'monument' te mogen heten. Volgens Laurier legt de gemeente echter te veel nadruk op de waarde van een pand op zichzelf en wordt te weinig rekening gehouden met wat hij noemde 'de ruimtelijke en historiserende context', ofwel de waarde van een gebouw voor de omgeving en voor de geschiedenis van de stad. „Daarmee staat de monumentennota ook haaks op het advies van de monumentencommissie, die ook de 'totaliteit' meer wil laten meewegen”, constateerde Laurier.

Na afloop lichtte Laurier toe: „Die gebouwen bij molen De Valk aan de kop van de Lammermarkt zijn misschien afzonderlijk niet echt heel mooi, maar bij elkaar geven zij een mooi beeld van eeuwenlange industriële ontwikkeling in Leiden. Of de watertoren van de voormalige dekenfabriek van Wijck, dat is toch het teken van de textielstad Leiden, die nog jaarlijks zijn verleden met de Lakenfeesten viert.”

Wethouder van Rij vindt het wel meevallen met de verwaarlozing van omgeving en geschiedenis. „Een gebouw krijgt gewoon punten en kan laag scoren als het niet zo heel mooi is, maar krijgt weer punten als de historische waarde groot is.” Volgens Van Rij loopt Leiden trouwens ver voorop in de discussie over 'industriële monumenten' en 'dat is dan vooral te danken aan de Stichting Restauratie Industrieel Erfgoed Leiden’.

Gijsman: "Er wordt niet naar de bevolking geluisterd"

LEIDEN - Leiden noemt zich een "Monumentale stad met toekomst". Het geeft uitstekend weer hoezeer de gemeentebestuurders op twee gedachten hinken. Want monumentenbeheer en stadsontwikkeling blijken in de praktijk totaal verschillend geïnterpreteerd te worden. Zoals in vele gemeenten lijken ook de Leidse wethouders verstrikt geraakt in vooral prestigieuze kantoorprojecten, waarbij de kennelijk verplicht naargeestige gelijkvormigheid van de woningbouw schril afsteekt.

De heer Gijsman, fabrikant in ruste en alweer geruime tijd voorzitter van de Buurtvereniging de Hogewoerd, blijft rustig als hij praat over "het nieuwste hoogstandje van bestuurlijke eigengereidheid": het gebouw van de Coöperatieve Vereniging Vooruit aan de Korevaarstraat. Om wiens toekomst gaat het eigenlijk? Die van de monumentale stad of die van degenen die nu op een ó zo aantrekkelijke zetel in het College zitten", vraagt hij zich af. De Leidenaar weet al dat die mannen en vrouwen absoluut vergeten aan wie ze die plek te danken hebben zodra ze er zitten. Het geweeke laag over de ontstellende arrogantie van het Leidse gemeentebestuur is niet van de lucht. Wekelijks wordt er wel iets gezegd over het feit dat de burgerstraal genegeerd wordt, zijn brieven worden niet beantwoord en volgens de heer Gijsman is de inspraak ook een absolute lacher. "Ze sturen ambtenaren die van goede wil zijn, maar niets in te brengen hebben. Dan zijn ze er weer vanaf", zo stelt hij.

Hij haalt in het buurtblad "Het hoogste Woerd" een paar staaltjes aan die duidelijk maken dat opportunisme flink de overhand heeft bij de regerende Leidse politieke partijen en vooral bij hun vertegenwoordigers in de raad, die direct vergeten dat ze primair de bevolking vertegenwoordigen. Ten aanzien van het gebouw "Vooruit" aan de Korevaarstraat vindt hij het temeer onbegrijpelijk dat naar zijn zeggen achter de rug van iedereen om B&W snel besloten om het pand te slopen. "Na de vestiging van de Broodfabriek Ceres in 1894 was er nota bene sprake van een ontwikkeling om werkgelegenheid te creëren voor de Leidse bevolking. Met de oprichting in 1901 van de stichting "Vooruit" kreeg het gebouw een spilfunctie in de ontwikkeling van de Leidse arbeidersbeweging".

Geen goed woord heeft de heer

Gijsman over voor de ontwikkeling van de binnenstad. Wie bijvoorbeeld niet al te gehaast de Lange gracht afrijdt, ziet wat hij bedoelt. Het is een rommeltje van jewelste. En ook op andere plaatsen dreigt de ongenueanceerde bebouwing de aantrekkelijkheid van Leiden als Monumentale Stad volledig van de kaart te vegen: de kop van de Hooigracht, de ontwikkeling in de Haarlemmerstraat, waar historische panden verkracht worden door verbouwingen aan winkelpuien, de afgrijselijke raambeschildering van een pand aan de Hoogstraat boven de markante kelders aan de Oude Rijn. En voor wie mocht denken dat er toch in ieder geval nog altijd de omgeving van de Rapenburg is, heeft Joop Gijsman ook nog wel een paar teleurstellingen in petto. "Kijk bijvoorbeeld maar eens naar het Pieterskerkhof", zegt hij.

Gijsman meent dat er zoveel zaken aan de orde zijn dat het eigenlijk zaak is voor het Leids Bewoners Platform". Het zou teveel energie kosten en ook alleen maar in het voordeel van de gemeente zijn, als we als buurtverenigingen per project van leer trekken. Met dat Platform, waar ook de gedachte aan een zwartboek is ontstaan, zal eerder een stevige vuist gebald kunnen worden tegen eigenwijze machtswellustige bestuurders, die hun zin willen doordrijven, aldus Joop Gijsman.

Hij geeft aan dat er wel een brede publieke belangstelling is voor hetgeen de buurtverenigingen te zeggen hebben, al ziet hij zich niet met een handtekeningenlijst langs de deur gaan. "Wellicht was dit een mooi onderwerp voor het referendum geweest", meent hij. "Maar de politiek heeft gekozen voor een onbelangrijk onderwerp".

De buurt ziet wel in dat er iets moet gebeuren met het leegstaande pand. Ze willen in ieder geval een poging doen om het aanzicht van de gevelrij te behouden. En dat lijkt gerechtvaardigd, uiteindelijk komen de zo vurig door burgemeester Goekoop gewenste (Amerikaanse) toeristen echt niet naar een miniwolkenskrabberwijkje kijken. De toekomst ligt in dat opzicht juist in het monument. Trouwens, niet alleen de toeristen komen graag naar historische steden, ook de eigen bevolking voelt er zich prettiger. Gijsman: "Ik ben weg van Leiden, het kan een heerlijke stad blijven. Maar dan moet er wel naar de bevolking worden geluisterd".

Leids Nieuwsblad 4 juli '91

Helaas hebben veel machthebbers over de hele wereld het te druk met hun eigen monumenten. Een groot deel daarvan had iets fantastisch en daarvan genieten we nog dagelijks.

Een ander groot deel is vernietigd door nieuwe machthebbers en soms vervangen door dingen waarvan we ook weer kunnen genieten. Aan de huidige efficiency-architectuur valt helaas maar al te vaak weinig te genieten, dus liever een combinatie van wat we mooi vinden met moderne technische verworvenheden.

De raadsleden hoeven niet ver te reizen om daarvan heel goede voorbeelden te vinden. Gijsman zou het al heel wat vinden als ze tenminste eens een paar jonge architecten op de koffie zouden vragen om frisse plannen te ontwikkelen.

Want daarom gaat het in dit geval. Bekend werd dat B&W voornemers is om het pand te slopen en daar 15 woningen te bouwen. Gelet op het plan dat daarvoor ontwikkeld werd, staat de Buurtvereniging op haar achterste benen. Niet zozeer omdat er iets is ontwikkeld dat men niet op prijs stelt, nee het gaat volgens de voorzitter vooral om het feit dat wederom sprake is "slikken en stikken". Het zomaar een wilde opmerking van een gefrusteerd mens, maar van een man die door de praktijk is wijs geworden.

Een verslag van een werkgroepvergadering met de gemeente geeft de situatie ongekend cynisch weer: het sluit met de opmerking van een ambtenaar die een plan voorlegt met de opmerking "sorry, het college heeft al besloten..." (...) Reactie van de buurtbewoners: "Was het project maar in handen van een projectontwikkelaar, dan konden we eisen dat de gevel wordt opgenomen in de vernieuwing..." en tenslotte "tegen alle afspraken in wil het college dat goedkeuren. Leiden, vooruit!". Namens de Buurtvereniging verzucht de heer Gijsman dat het college zo met zichzelf en de eigen carrière bezig is, dat ze ook nu wel weer hun zin zullen doordrijven. De burger kan helaas maar eenmaal in de vier jaar kiezen en dan nog schijnt het met onderling handjeklap niet uit te maken wie er volgens die burger moet winnen. Misschien het verschijsel politieke partij eens opblazen?

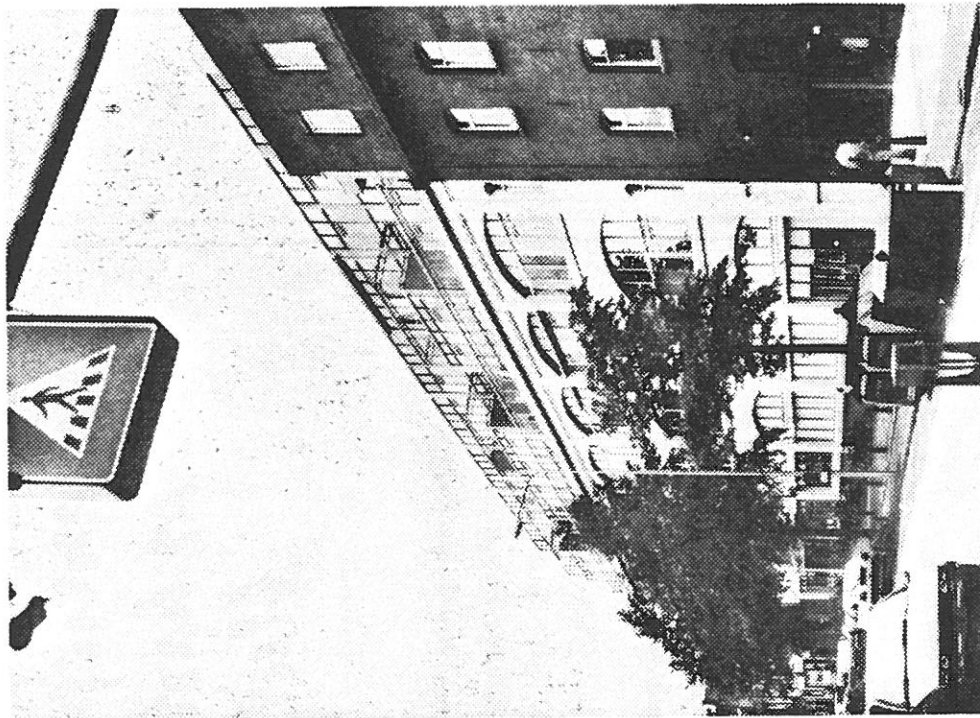
Wat vinden Leidenaars prachtig of juist afschuwelijk in hun stad? Een zomerserie. Vandaag: M. Houtman, voorzitter van de Welstandscommissie.

Als je in Leiden op zoek gaat naar mooie panden, kom je al gauw bij de monumenten terecht. Eén van de mooiste vind ik het pand op de hoek van de Breestraat en de Steenschuur. Waar dat Chinese restaurant op de begane grond zit.

Ik heb daar wel eens voor het stoplicht gestaan. Mensen achter mij moesten me waarschuwen dat het licht op groen stond. Omdat ik naar dat pand stond te kijken. Het aardige er van is dat er een aantal stijlen uit verschillende eeuwen in zijn verwerkt. Het pand heeft prachtige kruiskozijnen. Het is diverse malen verbouwd en de zorg waarmee dat is gebeurd, straalt er vanaf. Het heeft een zekere harmonie.

Het zal de meeste mensen niet opvallen dat het zo'n mooi pand is. Je bent gauw geneigd het op de begane grond te zoeken. Tervijl je het bij dit gebouw iets hoger moet kijken. Dat laatste is trouwens vaak het geval in Leiden.

Nee, een deskundige op het gebied van mooi en lelijk mag je mij niet noemen. Meer een leek die wat ervaring op dit gebied heeft opgedaan. In de elf jaar dat ik voorzitter van de Welstandscommissie ben, heeft deze zo'n 10.000 adviezen uitgebracht. Persoonlijk zal ik

Lelijk: „Die grote vierkante doos“.

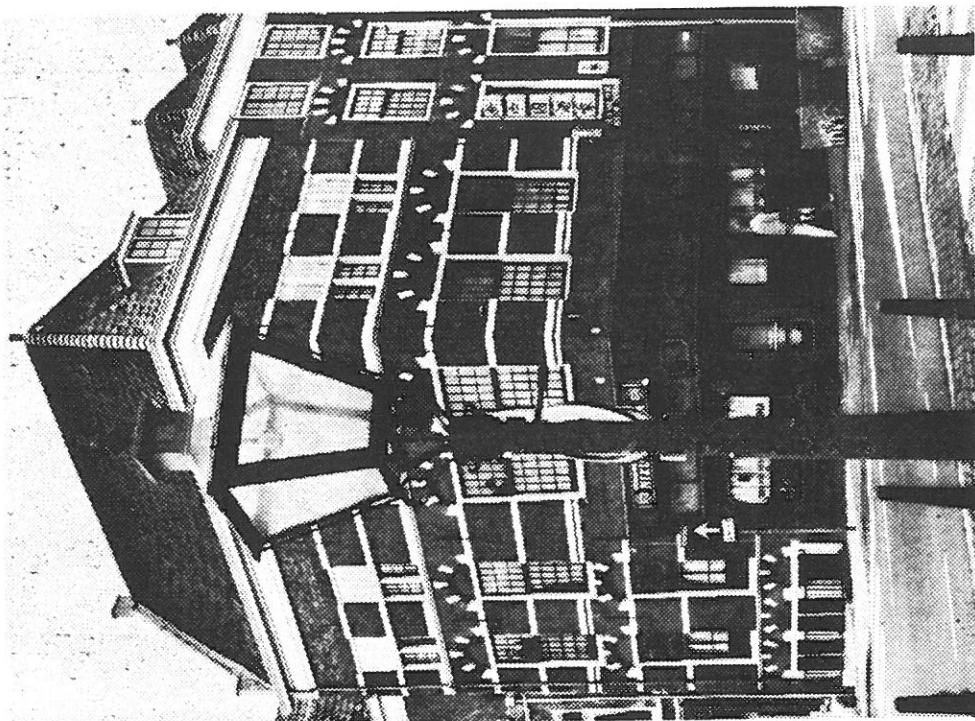
•FOTO'S WIM DIJKMAN

me er met zo'n 3000 hebben beziggehouden.

De kritiek dat de Welstandscommissie zich te veel met allerlei zaken bemoeit, kan ik me wel voorstellen. De aanwezigheid van de commissie is vooral preventief. Je zou eens moeten zien wat er in Leiden was gebouwd als er

geen Welstandscommissie was geweest.

Zo waren enkele leden van de commissie niet erg gelukkig met het bouwplan voor het Van Wijkcomplex aan het Levendaal. Maar de opdracht van het gemeentebestuur was dat het voormalige fabrieksgebouw in tact moest worden gelaten. Daar zijn we

Mooi: „Waar dat Chinese restaurant op de begane grond zit“.

dan ook van uit gegaan bij de beoordeling van het plan. Ik vind het een van de lelijkste gebouwen in Leiden. Die grote vierkante doos. Een fabrieksgebouw dat koste wat het kost een woongebouw moest worden. Soms lukt dat wel maar hier vind ik het gewoon niet geslaagd. Wat je er ook aan doet, het is te groot en

te grof voor een woongebouw. Zo denk ik dat je er ook niet in kunt slagen om bijvoorbeeld van de Meelfabriek een mooi woongebouw te maken.

Nee, in dit geval hadden ze de fabriek beter kunnen slopen om er nieuwbouw neer te zetten.

**PORT BETAALD
LEIDEN**

**Afzender:
Stiel
Meermanshof 13
2312 XK Leiden**